

Knud Michelsen:

Thomas Mann og det uoprindelige – med stadig sideblik til Knud Rasmussen

Foredrag i Det Danske Thomas Mann Selskab, 6. oktober 2021

Jeg har kaldt mit foredrag Thomas Mann og det uoprindelige. Hvorfor ikke bare det oprindelige? Betyder det ikke det samme? Jo, men det lille ur angiver alligevel en afgørende forskel, nemlig at vi er hinsides normale mål, at vi taler om oprindelse i radikal forstand. At vi er hinsides det, vi kan tælle os frem til eller på anden vis konstatere eksistensen af. Det uoprindelige er det, der ligger uden for vores sansers og videns rækkevidde, det som vi kun kan gøre os teorier og forestillinger om.

Med det samme må vi så foretage en vigtig indskrænkning. Det vil være nærliggende at identificere det uoprindelige med universets eller det biologiske livs opståen, men det er ikke i den forstand, Mann beskæftiger sig med det uoprindelige, hverken i Josef og hans brødre eller andetsteds. Det er i forhold til menneskevæsenet og i forhold til civilisationen og samfundet. Altså *menneskevæsenet*, ikke *menneskearten*. Uanset hvor mange videnskaber, der involveres i Manns lærd-parodiske overvejelser over det uoprindelige, hører evolutionsteorien ikke til dem. Vi hører om mennesket, men ikke om homo sapiens, neandertalere med videre, end sige om tidligere former som homo habilis eller homo erectus.

I det hele taget kan vi udelukke naturvidenskaberne fra begrebet om det uoprindelige, så meget lettere som det er et helt fremmed begreb for dem. Derfor virker det også lettere komisk, når vi i disse dage hører, at man ved hjælp af en 3D-skanning har fundet Noahs ark i en klippeformation i Tyrkiet. Det skal være ganske vist, at der er et skib begravet i klippen og at størrelsen nærmest på millimeter svarer til Bibelens beskrivelse. Her må vi protestere på både naturvidenskabernes og Bibelens vegne. Uanset hvad man har fundet ved hjælp af naturvidenskabelige metoder, har det intet med Noas ark at gøre. Den findes naturligvis alene i Bibelen.

Hvis jeg kort skal sammenfatte Manns egen formulering af det uoprindelige, er det let gjort, for det står på den allerførste side af Josef og hans brødre. Han siger her – let forkortet:

”Når man spørger om menneskevæsenet og dets fortid (...) dette gådevæsen, som i sig indeslutter vor egen naturlig-lystbetonede og overnaturlig-elendige eksistens (...) sker det, at jo dybere man graver, jo længere man trænger og famler sig ned i det forgangnes underverden, så viser det menneskeliges begyndelsesgrunde, dets historie, dets civilisation sig ikke at være til at lodde, og vort lod, om vi så giver dets snor nok

så meget spole med en nok så eventyrlig tidslængde, viger stadig på ny og længere tilbage i det bundløse.”

Kort sagt, det uoprindelige er utilgængeligt for os – og dog. Ikke helt. For i umiddelbar forlængelse af det citerede opereres der med det, der kaldes betingede begyndelser, dvs. begyndelser, der har meget langtrækkende virkninger, men som samtidig er betinget af og udsprunget af den dybere, uudgrundelige historie. Med Manns ord:

”Således findes betingede begyndelser, der praktisk-faktisk danner urbegyndelsen til et bestemt samfunds, folks eller trosfællesskabs særlige overlevering, så at erindringen, selv om den godt véd, at brønddybet på ingen måde dermed er loddet til bunds, nationalt kan slå sig til tåls med et sådant ’ur’ og komme til en personlig-historisk tilstand.”

På den måde når han frem til Josef og videre til Abraham, der kaldes urmanden eller urvandreren.

Så vidt så godt. Hermed kan grundstenen siges at være lagt til historien om Josef og hans brødre. Men som det vil være læserne af romanværket bekendt går historien ikke straks i gang, men forspillet, som Mann i et foredrag kalder for en antropologisk ouverture, fortsætter mange sider endnu. Og med god grund. For der er naturligvis noget utilfredsstillende i at åbne for et nærmest uendeligt perspektiv og straks derefter indskrænke det til måske højst 3-4000 år. I og med der kun er tale om en betinget begyndelse, kan vi jo endnu ikke roligt lægge stenen over det brønddyb, som Mann ser vores forhistorie afspejlet i. Hullet står stadig pivåbent og kræver udforskning.

Det kan her være nyttigt at skelne mellem begyndelsen på et folk og begyndelsen på menneskeslægten og menneskevæsenet. Abraham repræsenterer begyndelsen på et folk eller et trosfællesskab, men jo så langt fra på menneskeslægten. Allerede Josef ved udmærket at menneskeslægten går meget længere tilbage, bl.a. tilbage til edens have. Jeg siger bl.a., for ikke bare Mann men også Josef spørger om dette led ikke *også* kun er en betinget begyndelse.

Så mens andre har fundet det uoprindelige her, fx Kierkegaard, som ser hele menneskeslægten og menneskevæsenet spejlet i syndefaldsmyten, ja så interesserer Mann sig egentlig slet ikke for Adam og Eva. Vi skal om et øjeblik se hvorfor.

En del af forklaringen er, at han ikke bare opererer i dybden, men også i bredden. Den bibelske kilde er suppleret med mange andre, ikke blot mellemøstlige som babyloniske og egyptiske, men vi når også så vidt som til Kina eller Mexico. En

særlig rolle spiller Atlantis og Platons beretninger herom, og på den måde forløber forspillet som en stadig relativisering af bibelens fortællinger med fortællingerne om syndfloden, babelstårnet og edens have som afgørende milepæle på vejen. Igen og igen påvises, hvordan disse fortællinger ingenlunde er specifikke for bibelen men dele af den samlede menneskeheds erindring og erfaring. Overleveringer om store altødelæggende vandfloder og himmelstræbende tårne findes overalt, og babelstårnet kan lige så gerne være et af inkaernes templer, en egyptisk pyramide eller det vældige gudebjerg i Atlantis. Urbilledet til tårnet må faktisk søges i Atlantis, hedder det.

Men hertil kommer et andet og endnu vigtigere forhold. Og jeg citerer:

”Hvordan lykkedes det den generation, der oplevede en vandflod, at forveksle denne nærværende hjemsøgelse med genstanden for en overlevering, med syndfloden? (...) Oplevelsen bestod ikke så meget i, at noget forgangent gentog sig, som i, at det blev nærværende. Men at det kunne få nærvær, beroede på, at de omstændigheder, der havde hidført det, var nærværende til enhver tid”

Ja, ER nærværende til enhver tid. Vi behøver kun at tænke nogle få måneder tilbage, tilbage til de store oversvømmelser i Tyskland i juli måned. Næsten uvægerligt danner der sig i os billeder af syndfloden og forestillinger om skyld og straf, straf for en brøde, vi har begået, i dette tilfælde de klimaforandringer, vi har påført kloden ved vores umådeholdne forbrug af de gudgivne resurser. Vi identificerer ganske vist ikke oversvømmelser som denne med syndfloden, men på et tidspunkt i vores historie ved en lignende tildragelse blev historien om den til, hvorefter den levede videre som en altid nærværende påmindelse, når naturen slap sine kræfter løs. På samme måde var det ikke svært at tolke angrebet på World Trade Center's to gigantiske tårne som en gentagelse af babelstårnets ødelæggelse, som straffen for at ville være Gud eller måske især Allah lig.

”Til enhver tid, det er hemmelighedens ord. Hemmeligheden har ingen tid, men tidløshedens form er dette her og nu.” Fortiden og det uoprindelige er på den måde til stede i nutiden og fremtiden.

I diskussionen af hvor paradiset have lå, henvises igen til andre overleveringer, som har muliggjort forvekslinger, men det viser sig her, at vi når ud over det bundløse brønddyb, ud over det jordiske, ud over tid og rum, ud over verdens skabelse. Men inden vi når så langt, når Mann lige at antyde det, han kalder den fjerneste aflejring i brønddybet, som altså så langt fra er edens have, og vi har her den eneste, men unægtelig stadig meget fordækte henvisning til evolutionsteorien, nemlig når han taler om den lemuriske verden, hvor - og jeg citerer - ”menneskevæsenets forpinte larve udstod sin lyst og angstdrøm om livet i en fortvivlelseskamp mod pansrede

kødbjerger af rovpadder og flyvende øgler.” Som Mann videre kommenterer: ”Det var ikke Edens have, det var helvede.” I parentes bemærket: vi har måske her en del af forklaringen på forspilletets titel, helvedefart, som ellers kan undre. For der er jo nok i forspillet tale om en fart ned i en underverden, i et vældigt dyb, men jo ikke til et helvede, som vi fx finder det hos Dante. Men hvis den fjerneste aflejring faktisk er den lemuriske verden, som man ikke kan finde nærmere beskrevet hos Darwin, men vist nok hos madame Blavatsky, så er betegnelsen jo meget præcis.

Her allerdybest nede i tidsbrønden gør vi holdt. Vi skal jo også have Knud Rasmussen med, og det kan passende ske på dette sted, hvormed jeg ikke mener den lemuriske verden, men her, hvor vi har fået et nogenlunde begreb om det uoprindelige. Vi er slet ikke færdige med Manns begreb om det, men lad os vente lidt med at gå i dybden med det - eller snarere i højden, for det er i modsætning til helvedefarten en tur, der fører os op i de himmelske regioner.

Jeg går ud fra at alle har et større eller mindre kendskab til Knud Rasmussen. Her skal vi alene beskæftige os med hans femte Thuleekspedition (1921-24, der fører ham og de øvrige deltagere til i første omgang arktisk Canada. Senere tager Rasmussen og to inuitter langst nordvestpassagen til Alaska, og ekspeditionen afsluttes med en sviptur til det østligste Sibirien, Tjukotka.

Mann er fire år ældre end Rasmussen, og de er altså nogenlunde samtidige. Formentlig har de kendt hinanden af navn, eftersom de begge i 1920'erne nød verdensberømmelse, men næppe på anden vis, selv om Rasmussen på samme tidspunkt som Mann var kandidat til Nobelprisen, som Mann modtog i 1929. Rent litterært er det svært at pege på noget slægtskab. Det berømte kapitel I sneen i Zauberberg er hverken inspireret af Rasmussen eller andre polarekspeditioner, og Rasmussen har uden tvivl foretrukket Johannes V. Jensen og Jack London for Mann.

Her er det så imidlertid nødvendigt at indføje et MEN. For på den anden side er de begge optagede af en bestemt slags litteratur, nemlig myter, sagn og eventyr. Knud Rasmussen er blevet kaldt mange ting, polarforsker ekspeditionsleder, forfatter, kolonisator, etnolog, men den mest præcise titel man kan give ham, er folklorist. Det er primært folkloristikken der er hans felt.

Hvad handler myter og sagn om? Ja, de handler bl.a. om oprindelsen til det hele, om det uoprindelige, og de handler om den dybe fortid, den fortid, der er så dyb, at der ikke findes historiske spor af den,

Knud Rasmussen er meget tidligt optaget af de grønlandske sagn, som han også mener i mange tilfælde rummer en historisk kerne, ja, er en slags historieskrivning.

Ikke mindst er han optaget af de sagn, han hører hos polareskimoerne på den første ekspedition han deltager i, den såkaldte litterære ekspedition (1902-04, der for første gang fører ham til det nordvestligste Grønland, hvor han senere (i 1910) sammen med Peter Freuchen anlægger en handelsstation, de kalder Thule.

Hensigten med den station er på det nøjeste knyttet til Rasmussens rolle som folklorist. Hans primære ide med den station er nemlig at den skal finansiere og fungere som udgangspunkt for den store ekspedition til Canada og Alaska. Han vil her indsamle inuits myter og sagn for at sammenligne med det grønlandske materiale. Han vil på den måde komme på sporet af inuits fortid og oprindelse. Oppe i det nordvestligste hjørne af Grønland er det kun et smalt sund, det såkaldte Smith sund, der adskiller Grønland og Ellesmere Island i arktisk Canada. Alle grønlændere nedstammer fra inuitter, der på isen er vandret over dette sund for at finde bedre fangststeder. Knud Rasmussen vil nu følge denne vandringsvej baglæns så langt som overhovedet muligt og håber ad den vej også at møde efterkommere af de oprindeligste og, som han forestiller sig, mest primitive eskimoer, ureskimoerne.

Den første ide til ekspeditionen stammer fra 1905, året efter hjemkomsten fra den litterære ekspedition, men af en hel masse gode grunde, som jeg ikke skal komme ind på, bliver ekspeditionen altså først realiseret 1921-24 – og da i en delvis ændret skikkelse. Der er nemlig kommet andre end folkloristen med, rigtige uddannede videnskabsmænd som etnografen Kaj Birket-Smith og geografen og arkæologen Therkel Mathiasen. Knud er autodidakt, nok student, men har ellers ikke nogen akademisk baggrund. Desuden deltager en grønlandsk tolk og seks polareskimoer i ekspeditionen. De sidste, der omfatter tre kvinder skal især sørge for at ekspeditionen får noget at spise og repareret og fornyet sit tøj i det barske område, hvor fangsten kan være knap og temperaturen ofte kryber ned under minus 50 grader.

Beretningen om ekspeditionen foreligger først og fremmest i tobindsværket *Fra Grønland til Stillehavet*, og der er en interessant omstændighed ved dette værk, nemlig en form for polyfoni, flerstemmighed. Bogen er en blanding af rejsebeskrivelse, etnografiske iagttagelser og folkloristisk materiale og på en sådan måde, at den taler med flere stemmer eller opererer med flere synsvinkler, snart den hvide mands og snart en inuitisk, snart en videnskabelig og snart en oplevelsesbaseret, snart en realistisk og snart en fantastisk. Genre- og stilmæssigt betyder det, at bogen opererer med mange udtryksformer, fra det ræsonnerende og dokumentariske til det fortællende og lyriske.

Jeg kan ikke komme nærmere ind på det, men de fleste vil nok kunne genkende et lignende polyfont blandingsmønster i Manns roman. En særlig påfaldende overensstemmelse mellem de to værker viser sig i sammenstødet eller måske snarere

samspillet mellem på den ene side den nøgterne forsker, og på den anden formidleren af esoterisk visdom, hvad enten forskeren som i Manns tilfælde er den nidkære kildekritiker eller i Rasmussens den observerende etnograf og hvad enten formidleren som i Manns tilfælde henter visdommen fra kabbalaens eller som i Rasmussens fra åndemanerens verden.

Det skal så tilføjes, at samspillet hos Mann har en ironisk og parodisk-humoristisk side, som af gode grunde er helt fraværende hos Rasmussen. Men det er ikke parodisk lærdom alt sammen hos Mann. Der gemmer sig en autentisk kerne i Manns leg med kilderne, og der er ingen tvivl om, at han faktisk i sit forspil mener at kunne formulere afgørende sandheder om menneskets væsen.

Mens vi er ved lighederne, må jeg jo også pege på den allermest oplagte: at der i begge værker er tale om rejser, og selv om der for Manns vedkommende er tale om en tidsrejse, og hos Rasmussen en rejse i rummet, er det i begge tilfælde en rejse mod en urbefolkning eller et oprindeligt folk, for Manns vedkommende det jødiske folk, for Rasmussens inuit. I et foredrag om sit romanværk kalder Mann sit forspil for et fantastisk essay, der kan minde om den omstændelige bagage, man samler sammen til en farlig *ekspedition*. Et andet sted i samme foredrag kalder han som nævnt forspillet en antropologisk ouverture, så en sammenligning med Knud Rasmussens værk er ikke så fjern og fremmed, som man måske umiddelbart kunne tro.

Når det gælder det videnskabelige studium af inuit, findes det stort set ikke før efter 1870. Fremtrædende repræsentanter for den første periode er i Danmark Hinrich Rink, Gustav Holm, H.P. Steensby, William Thalbitzer. De udforskede inuits økologiske tilpasninger, geografi, sprog, etnografi og kulturelle forbindelser. Det var en museumsbaseret forskning, der først og fremmest hvilede på empiri.

Det betød ikke, at der ikke fandtes teorier om, hvor inuiterne stammede fra, det, der skulle komme til at hedde *eskimoproblemet*. Hos Rink findes ideen om, at inuit stammede fra de indre floddale i Alaska og efterfølgende emigrerede til Canada og Grønland, men først efter 1920 bliver en mere systematisk undersøgelse af dette problem hovedsagen i forskningen. Begyndelsen til denne nye forskning markeres af - ja, ganske rigtigt - 5. Thuleekspedition, så som det er blevet sagt: "I en kort periode var det offentlige billede af eskimostudier et, der viste de anorakklædte danskere undervejs på deres hundeslæder."

Var det nu Knud Rasmussen, der var hovedpersonen her? Både og. Han var jo nok ekspeditionsleder, men de vigtige opdagelser blev især gjort af hans ene videnskabelige rejsefælle, Therkel Mathiassen. I 1922 udgraver han en gammel boplads i Hudsonbugtens nordvestlige hjørne, og det viser sig, at den går ca. 1000 år tilbage. Byggematerialer og redskaber er helt forskellige fra nutidens inuitkultur i

Canada, og ekspeditionen kalder den pågældende kultur for Thule-kulturen. Man har nemlig fundet lignende redskaber i en køkkenmødding, der nogle år før er udgravet ved Thule.

Med et Mann'sk udtryk fra forspillet er Thule kulturen en såkaldt kystkulisse. Mann skriver: "Med vor forskeriver driver det udforskede en slags drillende leg: det byder den skinholdepunkter og vejsmål, bag hvilke der åbner sig nye fortidsstrækninger, ligesom det går kystvandrereren, hvis vandring ingen ende får, fordi der bag hver leret klitkulisse åbner sig nye vidder."

Nu er Mathiassen og de andre godt klar over, at Thule-kulturen er en klitkulisse. Inuitkulturen går selvfølgelig meget længere tilbage end 1000 år, og de har også en teori om, hvor den skal findes. Det skal den nemlig hos de såkaldte rensdyreskimoer, der er indlandeskimoer og bor på tundraen vest for Hudsonbugten. Den teori er de rejst over med, og den får i hvert fald Kaj Birket-Smith til fulde bekræftet. Hans teori går mere detaljeret ud på, at urbefolkningen har levet i indlandet, før Inuit-kulturen som sådan blev til. Inuit lever jo traditionelt ved kysten. Det karakteristiske for Inuitkulturen som sådan er sødyrfangsten fra vinterisen og spæklampen. Ingen af disse træk findes blandt indlandeskimoerne, men isfangsten er ikke ukendt blandt visse indianerstammer, og med Birket-Smiths formulering er Eskimo-Kulturen med andre Ord en Kultur fra Indlandet, hvis Vinterside er tilpasset til Polhavets Is". Rensdyreskimoerne er ifølge denne tolkning en sidste tilbageblevet rest af urbefolkningen. Det mest slående bevis er ifølge Birket-Smith den manglende brug af spækklammer, som rensdyreskimoerne ellers let ville have haft adgang til, og som ville kunne have opvarmet deres iskolde snehuse.

Ud over den ureskimoiske kultur opereres tillige med en oldeskimoisk kultur. Den sidstnævnte er ifølge teorien den første kystkultur, som er af ret primitiv art. Den oplever igen en videreudvikling i Alaska i en såkaldt "nyeskimoisk" kultur, som skaber umiak og kajak og driver jagt på hval og hvalros. Denne nyeskimoiske kultur er identisk med den førnævnte Thulekultur, som der altså er klare arkæologiske spor af.

Hele denne udviklingslinje er jo meget indlysende, men hvis I er lidt forvirrede, gør det ikke så meget. Hele teorien om indlandets rensdyreskimoer som urbefolkningen og som ophav til de senere eskimokulturer er for længst blevet tilbagevist. Teorien medfører også, at eskimoerne har en amerikansk og ikke asiatisk oprindelse, hvilket også for længst er tilbagevist.

Når ekspeditionen alligevel ikke bare er blevet en parentes i forskningshistorien, skyldes det, at den repræsenterer indledningen på opdagelsen af forskellige kulturlag,

i første omgang afdækningen af Thule-kulturen. Senere har man afdækket flere ældre lag, bl.a. Denbigh, præ-Dorset- og Dorset kulturerne, således at de første arktiske kulturer på det amerikanske kontinent kan føres tilbage til ca. 3.500 f. Kr., altså nogenlunde samtidig med Josef, mens Thule-kulturen, der er de nuværende inuitters direkte forfædre, er ca. 4.500 år yngre.

Som I måske godt har kunnet mærke er Knud Rasmussen blevet holdt lidt ude af ligningen i gennemgangen af de forskellige eskimoiske kulturlag. Det skyldes, at selv om han naturligvis også er stærkt engageret i disse spørgsmål, kan man samtidig konstatere, at hans meninger herom helt er bestemt af hans akademiske rejsefæller. Hans felt er jo et andet, folkløstikken, og eftersom der ikke er nogen skriftlige kilder, må han gå til de nulevende inuitter for at indsamle *sit* materiale. Det betyder også at han mindre taler om *oprindelse* end om *oprindelighed*, et træk eller en egenskab, han benytter som kriterium såvel i forhold til de fortællinger han hører som til nutidens inuitter. Som en slags motto skriver han et sted i slutningen af bogen. ”Jeg føler mig lykkelig over, at det faldt i min Lod at gaa fra Boplads til Boplads paa en Tid, hvor der endnu laa den store Oprindelighed over alle Sind”. Ved oprindelse afhænger alt af fakta eller velunderbyggede teorier. For Knud er åndemanerens personlige kontakt med traditionen og fortiden tegn på oprindelighed, men denne fortid har ikke samme konkrete holdepunkt, men kan netop fortabe sig i det uoprindelige.

Hvis vi nu tager denne skelnen mellem oprindelse og oprindelighed og lægger den ned over Manns roman, kan vi for det første fastslå, at de to videnskabsmænd er hildet i den samme illusion som Manns kystvandrere. De tror at komme frem til et endepunkt, men det viser sig at rensdyreskimoerne i virkeligheden stammer fra kysten og at oprindelsen til inuitkulturen må søges et helt andet sted. Hvor, har man endnu ikke haft mulighed for at fastslå. Det fortaber sig måske også i menneskeslægtens urtid.

Sådan forholder det sig ikke med oprindelighed, for her er det ikke spørgsmålet om brønddybet, men om genkendelse og tilskrivning. Ved Jakobs telt er der et vældigt træ, som skygger over et urgammelt stenbord. Det var vel, siger fortælleren, ret beset ikke plantet af Jakobs farfar, dvs. Abraham, men overtaget fra landets børn og omtydet fra baalhelligdom til kultsted for Jakobs gud. Men det spiller ifølge fortælleren ingen rolle for Jakob. I åndelig forstand var det det træ, Abraham havde plantet. Og han understreger i samme ombæring forskellen til os, der kun kender til et enten-eller og straks slår i bordet: Hvis det oprindelig havde været et baaltræ, så havde Abraham ikke plantet det! Punktum. Men Jakobs udnævnelse af det til at være det, altså plantet af Abraham, er langt klogere end vores halsstarrighed, siger han. Jeg

citerer igen fra Mann i forbindelse med hans omtale af vandfloder og himmelstræbende tårne: ”Til enhver tid, det er hemmelighedens ord. Hemmeligheden har ingen tid, men tidløshedens form er dette her og nu.” Fortiden er til stede i nutiden og fremtiden.

Inden vi ser på, hvordan det ytrer sig hos Rasmussen og til yderligere belysning af oprindelighed i denne forstand vil jeg fortælle en oplevelse jeg havde for nogle år siden.

Yahya Hassan havde lige haft sin sensationelle debut, og i den forbindelse blev der arrangeret en oplæsning og diskussion i forfatterforeningen. Jeg var så heldig at få en plads, for der var jo kun et meget begrænset antal i den gamle sal fra 1700-tallet i Strandgade. Den unge digter mødte op under skarp overvågning, og oplæsningen kunne begynde. Hvad Hassan ikke kunne se, fordi han vendte ryggen til, men vi som publikum kunne se, var, at der som en del af udsmykningen i salen bag ham var et vægmaleri, og som oplæsningen skred frem, hvor Hassan med sin messende moezzin-inspirerede stemme bl.a. fortalte om den vold han havde været udsat for som dreng, kunne man ikke lade være med at associere situationen med den, der blev skildret på vægmaleriet. Det var nemlig en fremstilling af Abrahams ofring af Isak. I bogstavelig forstand kom denne fortælling bag på Hassan. Hvad enten han ville det eller ej, var han indfældet i denne uoprindelige historie og med en ironisk accent, fordi han jo var palæstinenser.

På samme måde bliver det uoprindelige under ekspeditionen nærværende i fortællingerne, i tabuer og i åndemanagerens indvielse og seancer. Her fortæller en af Rasmussens vigtigste informanter, Aua, hvordan han blev initieret som åndemanager. Indvielsen til ånderne forgår på grænsen mellem liv og død. Som foster ligger han forkert og er meget følsom for alle tabubrud, et tegn på at han skal blive en stor åndemanager. Aua fortæller om omstændighederne omkring sin fødsel:

Min Fader havde faaet en Hvalros med et Foster i, og da han forsøgte at skære Fostret ud, uden at tænke paa, at min Moder var med Barn, begyndte jeg at sprælle i Moders Liv. Men i samme Øjeblik jeg blev født, forlod alt Liv mig, og jeg laa stendød. Moders Efterbyrd var snoet om min Hals og havde kvalt mig. (...) Da Aandemanageren kom til og saa, hvorledes mine Øjne stod ud af Hovedet paa mig, tørrede hun Moders Blod af Kroppen paa mig med et Ravnescind og syede en lille Trøje til mig af samme Skind.

”Han er født for at dø, men han skal leve!” sagde hun. (...)

Om åndemanagerens særlige evne fortæller han:

Enhver virkelig Aandemane skal fornemme en Lysning i sin Krop, inde i sit Hoved eller i sin Hjerne, noget som en lysende Ild, der giver ham Evne til at se ind i alle skjulte Ting – med lukkede Øjne ind i Mørke, eller ind i Fremtiden, eller ind i andres Hemmeligheder.

Han er født for at dø, men han skal leve, siger kvinden. Indvielseshistorien handler om død og opstandelse, en urhistorie, som jo også er et af de mest genkommende motiver i Josef og hans brødre.

Et andet sted fortælles om kvinden Uvavnuk. Hun bliver en aften ramt af en ildkugle, hvis ånd tager bolig i hende. Den er i to dele, den ene som et menneske, den anden som en bjørn. Ligesom åndemane bevæger sig over grænsen mellem liv og død, gælder det samme grænsen mellem menneske og dyr. Dyret er forbundet med mennesket ved også at have en sjæl, som ikke må krænkes i forbindelse med fangsten, og derfor er omfattet af en lang række tabuer.

Kort før Isaks død hører man ham bræge som en vædder, en hentydning til den dybe forbindelse mellem ham og det dyr, der blev ofret i hans sted. Omgivelserne oplever det som noget meget ubehageligt. Mann skriver:

”I den døendes ord og væsen var der noget ursmudsigt, vederstyggeligt ældgammelt og helligt førhelligt, som lå under alle civilisationens lag i deres sjæls mest skyede, mest glemte, mest upersonlige dyb (..)”

Inuit befinder sig endnu på dette helligt førhellige sted. I lagde mærke til, at det var et ravnescind, åndemane syede til Aua, og som bragte livet tilbage i ham. I en række myter optræder raven netop som skaber af verden og mennesket.

Hvad vil det sige, at et menneske har oprindelighed? Ifølge Mann vil det sige, at det har skæbne, er sig traditionen og den større sammenhæng det indgår i bevidst og selv arbejder på at opfylde denne skæbne. Der er tale om imitation og efterfølgelse i forhold til en overleveret mytisk form. Således gentager Josef på sin vej ned i brønden Jakobs vej ned i underverdenen (rejsen til Laban) og Abrahams rejse til Egypten (der også betragtes som en underverden). Således er Esau blot en ny udgave af Kain og Jakob af Abel. Og Josef en ny udgave af den store livredder Noah. Men det er vigtigt at understrege, at der ikke blot er tale om gentagelse. Der er hos Mann også tale om udvikling. Esau er nok Kain, men han slår ikke Jakob ihjel. Josef er nok den ærkekløgtige Noah, men på meget rimeligere betingelser. Det er ikke hele verden, der bliver ramt, men kun en del, og den ulykke der rammer, synes kun iværksat for at Josef kan udfylde sin skæbnebestemte opgave: at bringe det jødiske folk til Egypten.

Der er et interessant eksempel på denne udviklingstanke, da brødrene rådslår om, hvad de skal stille op med Josef: Skal de slå ham ihjel eller på anden måde straffe ham? Juda nævner Lemek, der var en brutal forsvarer af blodhævn, men siger let omskrevet: Vi kan ikke gøre ligesom Lemek. Tiden er en anden, så lad os hellere være helt ærlige og følge med tiden og sælge drengen. At følge med tiden er åbenbart at besidde et minimum af moralsk bevidsthed.

I *Fra Grønland til Stillehavet* er der en slags parallel. Knud Rasmussen fortæller om en morder ved navn Uanguaq. Han har slået to brødre ihjel, som har truet ham, fordi han har været lidt for glad for den ene af brødrenes kone. Sådan set skulle alt være i orden for brødrene har ingen slægtninge på bopladsen, men det er det ikke. Uanguaq henter således ikke den pige, som han nu har adgang til, og Rasmussen fortolker det på denne måde.

Han, Uanguaq, var ikke sentimental og fortrød ikke, hvad han havde gjort, for det stod stadig klart for ham, at han kun havde kæmpet for sit Liv; men det, der havde forekommet ham at være mere værd end hans eget Liv, forrykkedes i den Lammelse, han følte over at have dræbt to Mennesker. Uanguaq var ikke ond, og han havde slet ikke tænkt over, at der kommer et Tilbageslag efter ethvert Mord. Han var ude af Stand til at tænke Sagen til Bunds, og det eneste, han ikke kunde komme uden om, var det, at det alligevel ikke var saa let at slaa to Jagtkammerater ihjel, selv om der var en Kvinde imellem.

Det, som beskrives her, er en ændring i retning af en moralsk bevidsthed, som måske, måske ikke har fundet sted hos Uanguaq, men som Knud Rasmussen uden tvivl anser for nødvendig. Mere inuit er han heller ikke. Og mere fanget af et mytisk mønster med Kain og Lemek som hovedfigurer er Juda og brødrene altså heller ikke.

Dermed bevæger vi os i retning af fremtiden, som ikke mindst er Josefs sag, men for at vi kan nærme os den, er vi nødt til at vende tilbage til forspillet hos Mann.

Pause.

Som vi tidligere konstaterede, var det ikke paradiset vi nåede ned til i bunden af brønden, det var snarere helvede. Men hvor var paradiset så? Det var fra før Verdens skabelse, og Mann henviser her til kabbalaens forestilling om Adam Kadmon. Vi har her slet ikke tid til at komme nærmere ind på den ... Der er bare nogle enkelte meget vigtige pointer at uddrage af Manns læsning og ikke mindst af hans omskrivning af den historie, der handler om *faldet*. Faldet fandt nemlig sted længe før verden og Adam og Eva blev skabt. Sagen er, at det første menneskevæsen eller Adam Kadmon, det urmenneskelige eller sjælen – kært barn har mange navne – altid har eksisteret. Det samme har den formløse materie og gud. Og hver har levet lykkeligt på hvert sit himmelske sted.

Så indtræder faldet. Sjælen fatter interesse for materien, stiger ned til den for at skabe former af den, der kan tilfredsstillende en drift, der er den iboende. Men den har ikke meget held med sig i begyndelsen, for materien er træg og vil forblive i sin uopprindelige lykkelige tilstand. Men eftersom sjælen jo har boet sammen med Gud og så at sige været Guds kontubernal, kommer Gud sjælen til hjælp. Som der står: ”Han understøttede sjælen i dens elskovskamp med den genstridige materie, han skabte verden, det vil sige: han var det urmenneskelige behjælpelig, frembragte faste varige former i den, for at sjælen kunne opnå legemlig lyst ved disse former og avle mennesker”

Jamen hvad så med faldet, må man spørge. Har det ingen konsekvenser? Jo, sjælen, har ingen viden, ingen kundskab, for at bruge et ord vi er fortrolige med fra beretningen om edens have. Sjælen aner intet om, at den er i gang med et tåbeligt foretagende, nemlig at begrave sig i og lystfuldt boltre sig i en materie, der betyder dens død. Ligesom lysten er sjælen iboende, er ånden Gud iboende og han sender nu ånden for at belære sjælen om dens tåbelige foretagende, få den til at skille sig ud fra materien og vende tilbage til sit egentlige hjem.

Men hvordan kan Gud først være sjælen behjælpelig med at skabe verden med dens former og så bagefter af al magt stræbe efter at få den løst fra den igen, så også materien kan vende tilbage til sin lykkelige urtilstand?

Den modsigelse er Mann selvfølgelig helt klar over, og det er her han foretager sin afgørende omskrivning. Hvad sker der nemlig efter åndens ankomst til den skabte verden? I stedet for at løse sin opgave, at hente sjælen tilbage, bliver den smittet af sit nye opholdssted og ændrer synspunkt. Hertil bidrager i høj grad, at den bliver opmærksom på, at sjælen ikke betragter den som en magt, der vil befri den fra døden, men tværtimod som en, magt, der vil dræbe den verden, som den, altså sjælen, har fundet sig til rette i. Lidt forfængelig, som ånden også er, og derfor utilfreds med dette dårlige ry bliver ånden en slags dobbeltagent, der nok er bevidst om sin høje oprindelse, men i stigende grad solidariserer sig med det, den burde bekæmpe.

Nu er altså både sjælen og ånden fanget i den skabte verden. Men ifølge Mann er det netop den skjulte mening fra Guds side. For nok er der tale om en slags fald, men ikke om et syndefald. Som vi har set: Gud er indforstået med sjælens lystfulde længsel, føler medlidenhed med den og hjælper den. På samme måde omtolkes åndens opgave. Den er ikke at hente sjælen tilbage. I stedet tager han udgangspunkt i den opfattelse, at ånden egentlig var menneskets højere selv, at sjæl og ånd var ét, men siger han, ”det er muligt, at det udsagn egentlig betyder, at de engang skal blive ét.” I forlængelse heraf gøres ånden til fremtidens princip og den naturbundne sjæl til

fortidens. De er adskilt og beskylder gensidigt hinanden for at holde med døden. Sjælen anser livet for at være knyttet til historie og natur, men trods al sympati med sjælen anser ånden livet for at være i forløsningen fra det jordiske.

Men, hedder det så med en formulering, der næsten klinger grundtvigsk:

Men hemmeligheden og Guds stille håb ligger måske i deres forening, nemlig i åndens ægte indgåen i sjælens verden, i de to princippers gensidige gennemsyning og helliggørelsen af det ene ved det andet til en menneskeslægts nutid, der er velsignet med velsignelse fra himlen ovenfra og med velsignelse fra dybet nedefra.” (s. 43, se også fortsættelsen!)

(Det sted jeg tænker på hos Grundtvig er det berømte sted i indledningen til Nordens Mytologi 1832, som lyder: Mennesket er ingen Abekat, bestemt til først at efterabe de andre Dyr, og siden sig selv til Verdens Ende, men han er en mageløs, underfuld Skabning, i hvem guddommelige Kræfter skal kundgøre, udvikle og klare sig gennem tusinde Slægter, som et guddommeligt Eksperiment, der viser, hvordan Aand og Støv kan gennemtrænge hinanden, og forklares i en fælles guddommelig Bevidsthed.)

Men foreløbig er sjæl og ånd ikke forenet. Det indebærer konflikt. Og konflikten bliver særlig tydelig i en overgangstid. Hvad der skildres i Manns roman og Knud Rasmussens beretning er netop en sådan overgangstid, Hos Mann er overgangstiden dels repræsenteret ved, at magten forskydes fra brødrene og til Josef og fra Kaanaan til Egypten, dels ved overgangen i Egypten fra den mørke og stærkt traditionsbundne Amon-kult til den lyse kærlighedsbaserede Aton-kult. Hos Knud Rasmussen står inuit midt i overgangen mellem en oprindelig livsform og stærkere civilisatorisk indflydelse og på overgangen mellem en religion fyldt med ånder og tabuer og kristendommen med dens enklere nådesbudskab. I begge tilfælde er der tale om en forskydning fra en vægt på det sjælelige, der er rettet mod naturen og fortiden, til en vægt på det åndelige, der er rettet mod det universelle og fremtiden.

Problemet er her: Hvordan får vi sjælen og dens verden med? Vi behøver bare at tænke på hele nutidens identitetspolitik som ikke mindst udfolder sig blandt inuitter. Moderniseringen af deres samfund, deres indgang til den vestlige civilisation er sket med prisgivelse af deres egen kultur, deres egne traditioner. Og det hævner sig nu.

Hos Knud Rasmussen findes en stærk indlevelse i inuits religiøse forestillinger. For netop her finder han det oprindeligste, og gennem informanternes fortællinger og forklaringer af taburegler lykkes det ham at genskabe det højdramatiske univers, inuit

lever i – med mulige krænkelse af et utal af ånder, afdødes sjæle og dyresjæle som stadige risikomomenter i en tilværelse, der i øvrigt hører til de mest udsatte i verden.

Men der er ikke bare tale om indlevelse. Blikket på det er samtidig dobbelt, sådan som det jo også må være hos den, der egentlig mener, at det nok kunne være en god idé at udskifte de mange indviklede og besværlige taburegler med kristendommens enklere nådesbegreb og kærlighedsbudskab. En af de lokale lægprædikanter, der har omvendt mange, opfattes da også af Knud som repræsentant for et kærkomment opgør med ”al den ængstelige Forsigtighed, som følger med de hedenske Forestillingers Overtro” og med dem, der stadig holdt fast ved ”det fra Fædrene nedarvede med blind og stædig Konservatisme”. De hedenske forestillinger ses her nærmest som identiske med Amon-kulten i Josef og hans brødre, mens kristendommen kommer til at svare til den nye Aton-kult.

I Manns roman er problemstillingen repræsenteret på mangfoldige måder, men jeg vil her koncentrere mig om Josef set i forhold til den øvrige familie. I utallige allusioner peger Josef frem mod Jesus, først og fremmest ved at forespejle dennes død og opstandelse og den tomme grav. Ligesom Isak er en forespejling af Jesus og hans offerdød er Josef det altså, men der er alligevel en vigtig forskel, som Jakob gør opmærksom på, da de efter de mange år mødes igen. Han siger: ”Gud gav dig og tog dig og har givet mig dig igen, men ikke helt – Han har samtidig også beholdt dig. Vel lod Han dyrets blod gælde for sønnens, og dog er du ikke som Isak, et afvist offer.” Det betyder ikke, at Josef som Jesus er et virkeligt offer, men at Josef tilhører Gud. Han er åndens repræsentant og Guds redskab i verden, men i forhold til sin slægt og sit folk den afsondrede. Han er skilt fra stammen, skal ikke blive nogen stamme. Førstefødselsretten og førerskabet i forhold til folket er forment ham. Den videre frelsergerning er det udvalgte folks, den er brødrenes og deres efterkommeres sag – ja og så Moses’, ’halvegypteren’, der overtager stafetten fra ’halvegypteren’ Josef, men det er en anden historie, som Mann som bekendt også har fortalt!

En vigtig konklusion i min bog er, at Knud Rasmussen efter gennemførelsen af 5. Thule-ekspedition ikke mere identificerer sig med inuits livsform. Denne identifikation har været en vigtig baggrund for hele hans engagement i Grønland og det øvrige Arktis, men efter ekspeditionen engagerer han sig i højere grad i moderniseringen af det grønlandske samfund. På en måde bliver han ligesom Josef den afsondrede, hvad der ikke mindst viser sig i dag, hvor grønlænderne ikke vil kendes ved ham på samme måde som tidligere, ja, endda kan finde på at kaste rød maling på ham. For selv om det lykkedes ham i højere grad end nogen anden at bevare inuits kultur for eftertiden, så lykkedes det ham ikke at bringe grønlænderne

frelst gennem overgangen til det moderne samfund. Måske fordi han undervurderede, hvor meget det betød, at de fik sjælen med, ikke bare i skreven, men også levet form.

Hvorfor insisterede han så meget på nødvendigheden af modernisering? Fordi han vidste, at det andet betød fortsat afhængighed og uselvstændighed i forhold til den hvide mand. I dag ser man det modsat i Grønland. Revitaliseringen og generobringen af den oprindelige kultur skal netop skabe uafhængighed og selvstændighed. Men forklaringen på det er ikke, at moderniseringen var en fejl, den var – som Knud Rasmussen mente – en nødvendighed. Forklaringen er, at moderniseringen efter 2. verdenskrig og efter Rasmussens død tog overhånd og efterlod de almindelige grønlændere på sidelinjen. Det handler om, at balancen mellem sjælen og ånden ikke forskyder sig for meget, for så forenes de aldrig – sådan som det var Manns og givetvis også Knud Rasmussens utopi, at de skulle.